

IOK/25/2022

1.4.2022

Viite: Lausuntopyynnön diaarinumero VN/1070/2021

Asia: Ihmisoikeuskeskuksen lausunto luonnoksesta hallituksen esitykseksi laiksi sukupuolen vahvistamisesta sekä siihen liittyvien lakien muuttamisesta

1. Kommenttinne liittyen sukupuolen vahvistamisen edellytyksiin (1 §):

Yleistä

Ihmisoikeuskeskus pitää välttämättömänä sitä, että lisääntymiskyvyttömyysvaatimus poistetaan sukupuolen oikeudellisen vahvistamisen edellytyksistä. Euroopan ihmisoikeustuomistuin (EIT) on todennut lisääntymiskyvyttömyysvaatimuksen loukkaavan Euroopan ihmisoikeussopimusta (EIS) (A.P., Garçon ja Nicot vastaan Ranska (EIT 6.4.2017)). Ihmisoikeuskeskus pitää tärkeänä myös ratkaisua sukupuolen oikeudellisen vahvistamisen ja mahdollisten lääketieteellisten selvitysten, tutkimusten ja hoitojen toisistaan erottamisesta. Lääketieteelliseen diagnoosiin perustuva sukupuolen vahvistaminen ei ole henkilön itsemääräämisoikeutta kunnioittava menettely.

Ihmisoikeuskeskus pitää myönteisenä sitä, että sukupuolen vahvistaminen toteutuisi tulevaisuudessa ilmoitusmenettelynä, jonka edellytyksenä on henkilön oma selvitys siitä, että hän pysyvästi kokee kuuluvansa vahvistettavaan sukupuoleen. Sääntelyratkaisu on henkilön itsemääräämisoikeutta kunnioittava. Esitysluonnoksessa todetaan, että sukupuoli-identiteetti on yksilöllinen ja henkilökohtainen kokemus, joka ei aina vastaa stereotyyppistä tai binääristä käsitystä sukupuolesta. Siten selvityksen sisällölle ei voida asettaa tarkempia vaatimuksia. Ihmisoikeuskeskus pitää myönteisenä, että henkilön selvitykselle omasta sukupuolestaan ei aseteta tarkkoja vaatimuksia. Tämä kunnioittaa sukupuolen moninaisuutta, mutta on myös tärkeää varmistaa, että sukupuolen vahvistaminen ei ole riippuvainen henkilön kyvystä laatia riittävä kirjallinen selvitys.

Täysi-ikäisyysedellytys

Esitysluonnoksen perustelut täysi-ikäisyysedellytykselle

Hallituksen esityksen luonnoksessa ehdotetaan, että sukupuolen vahvistamisen edellytyksenä olisi vastaisuudessaakin se, että henkilö on täysi-ikäinen. Alaikäisen ei siten olisi mahdollista vahvistaa sukupuoltaan.

Täysi-ikäisyysedellytystä on perusteltu sillä, että täysi-ikäisyyttä edellytetään jo voimassa olevassa laissa, sekä sillä, että täysi-ikäisyysedellytyksen muuttaminen ei kuulu tämän esityksen valmisteluun. Jo hallitusohjelmassa päätettiin, että tulevassa translain uudistustyössä ei muuteta täysi-ikäisyysedellytystä.

Translain uudistamisen valmistelutyöryhmä on kuitenkin esittänyt myös vaihtoehtoista sääntelyratkaisua, jossa myös 15 vuotta täyttäneet alaikäiset voisivat vahvistaa sukupuolensa. Translain uudistusta koskevan lakihankkeen yhteydessä on myös laadittu selvitys, jossa tarkastellaan erilaisia sääntelyvaihtoehtoja ja niiden vaikutuksia alaikäisten perus- ja ihmisoikeuksiin. (Sanna Koulu 2022, ”Selvitys sukupuolen oikeudellista vahvistamista koskevan sääntelyn vaikutuksista lasten ja nuorten perus- ja ihmisoikeuksien toteutumiseen”.)

Ihmisoikeuskeskus toteaa, että myös sellaiset poliittiset ratkaisut, jotka perustuvat hallitusohjelmakirjauksiin, tulisi pystyä perustelemaan perus- ja ihmisoikeuksien näkökulmasta hyväksyttävällä tavalla. Translain uudistuksen yhteydessä lakiin ei tule jättää sellaisia edellytyksiä, jotka eivät edistä kansainvälisten ihmisoikeusvelvoitteiden, kuten lapsen oikeuksien, toteutumista.

Tästä syystä Ihmisoikeuskeskus haluaa lausunnossaan erityisesti tarkastella sitä, edistääkö luonnoksessa valittu sääntelyratkaisu, jossa sukupuolen vahvistamisen edellytyksenä on henkilön täysi-ikäisyys, translasten ja -nuorten perus- ja ihmisoikeuksien toteutumista. Tarkastelun pohjana toimii lapsen oikeuksien sopimus ja kansainvälisten ihmisoikeustoimijoiden tulkintakäytäntö translasten ja -nuorten oikeuksien edistämisestä.

Lapsen oikeuksien sopimus

Lapsen oikeuksien sopimuksen 8 artiklan mukaan sopimusvaltiot sitoutuvat kunnioittamaan lapsen oikeutta säilyttää henkilöllisyytensä. Lapsen oikeuksien komitea on todennut, että sukupuoli on henkilöllisyyteen (identity) liittyvä piirre. Komitean mukaan kaikilla nuorilla on oikeus siihen, että hänen fyysistä ja psyykkistä koskemattomuutta, sukupuoli-identiteettiä ja kehittyvää itsenäisyyttä kunnioitetaan. (Lapsen oikeuksien komitean yleiskommentti nro 14; Lapsen oikeuksien komitean yleiskommentti nro 20.)

Sopimuksen 2 artikla sisältää syrjinnän kiellon, jonka lapsen oikeuksien komitea on todennut kattavan myös lapsen sukupuoli-identiteetin (Lapsen oikeuksien komitean yleiskommentti nro 15). Translasten ja -nuorten kohdalla mahdollinen syrjintätilanne voi muodostua sekä suhteessa cissukupuolisiin lapsiin ja nuoriin että suhteessa

aikuisiin transihmisiin (Koulu 2022). Täysi-ikäisyyden edellytyksen hyväksyttävyyttä tarkasteltaessa erityisen tärkeänä voidaan syrjinnän kiellon näkökulmasta pitää sitä, onko alaikäisten transihmisten erilaiselle kohtelulle suhteessa aikuisiin hyväksyttävää syytä.

Sopimuksen 12 artiklan mukaan sopimusvaltiot takaavat lapselle, joka kykenee muodostamaan omat näkemyksensä, oikeuden vapaasti ilmaista nämä näkemyksensä kaikissa itseään koskevissa asioissa. Lapsen näkemykset on otettava huomioon lapsen iän ja kehitystason mukaisesti.

Sopimuksen 24 artiklan mukaan lapsella on oikeus nauttia parhaasta mahdollisesta terveydentilasta. Lapsen oikeuksien komitea toteaa, että sateenkaarinuoret kohtaavat yleisesti vainoa ja jäävät ilman perheen ja yhteiskunnan tukea. Näihin kokemuksiin liittyy alhainen itsetunto, muita korkeampi masentuneisuus ja itsetuhoisuus sekä kodittomuus. (Lapsen oikeuksien komitean yleiskommentti nro 20.) Vastaavaa tietoa on saatavilla myös Suomesta: translapset ja -nuoret harkitsevat itsemurhaa keskimäärin 2–6 kertaa todennäköisemmin kuin cisukupuoliset lapset ja nuoret (Ave Valojää 2021, ”Tutkimuskatsaus Transnuoret ja itsemurha, Sukupuolen moninaisuuden osaamiskeskus”). YK:n seksuaali- ja sukupuolivähemmistöasioiden riippumattoman asiantuntijan mukaan se, ettei lapsilla ole mahdollisuutta saada oikeudellista sukupuoltaan vahvistettua, lisää syrjinnän, hyväksikäytön, väkivallan ja vainon uhkaa (Victor Madrigal-Borloz 2018, ”Protection against violence and discrimination based on sexual orientation and gender identity” (A/73/152)).

Tutkimustiedon valossa vaikuttaa siltä, että heikompi hyvinvointi ei johdu transsukupuolisuudesta itsessään vaan sukupuoliristiriidasta ja yllä kuvatuin tavoin tästä johtuvasta syrjinnästä. Väärä sukupuolimerkintä on omiaan vahvistamaan tätä sukupuoliristiriitaa. Onkin todennäköistä, että parhaimmillaan oikeudellisen sukupuolen vahvistaminen yhdessä sosiaalisen transition ja lääketieteellisesti perustellun hoidon kanssa voivat parantaa merkittävästi lapsen tai nuoren hyvinvointia. (Koulu 2022.)

Kun alaikäisten sukupuolen vahvistamiseen liittyviä seikkoja punnitaan keskenään, tulee huomioida, että lapsen oikeuksien sopimuksen 3 artiklan mukaan lapsen etu tulee ottaa ensisijaisesti huomioon lapsia koskevassa toiminnassa. Lapsen edulla ei lapsen oikeuksien komitean mukaan voi oikeuttaa lapsen ihmisarvon ja koskemattomuuden vastaisia toimia eikä ”hyväksikäyttää” lapsen etua siten, että sillä perusteltaisiin syrjiviä käytäntöjä. (Lapsen oikeuksien komitean yleiskommentti nro 13; Lapsen oikeuksien komitean yleiskommentti nro 14.)

Muu kansainvälinen ihmisoikeusaineisto

Lapsen oikeuksien sopimuksen lisäksi lapsia koskevat kaikki muutkin ihmisoikeussopimukset. Kattavaa luetteloa kansainvälisestä ihmisoikeusaineistosta ei tässä lausunnossa ole tarpeen laatia. Voidaan kuitenkin mainita, että niin EIS kuin kansalais- ja poliittisia oikeuksia koskeva yleissopimus (KP-sopimus) suojaavat ihmisten yksityiselämää, jonka piiriin sukupuolen katsotaan kuuluvan. Näistä KP-

sopimusta ei esitysluonnoksessa juuri tarkastella, ja sopimukseen voisi jatkovalmistelussa kiinnittää enemmän huomiota.

EIT on arvioinut lisääntymiskyvyttömyysvaatimuksen loukkaavan yksityiselämän suojaa koskevaa 8 artiklaa (A.P., Garçon ja Nicot vastaan Ranska (EIT 6.4.2017)). EIT ei kuitenkaan ole vielä tarkastellut sukupuolen vahvistamisen täysi-ikäisyysedellytystä. On siten mahdollista, että täysi-ikäisyysedellytys on tuomioistuimen mahdollistaman kansallisen harkintamarginaalin puitteissa. Vaikka näin olisikin, tulee kuitenkin huomata, että ratkaisukäytännössä määritellään vain sopimuksen mukainen ihmisoikeussuojan vähimmäistaso. Tämän vähimmäistason ylittäminen voidaan katsoa tarpeelliseksi perus- ja ihmisoikeusmyönteisessä lainvalmistelussa.

YK:n KP-sopimusta valvova komitea on sen sijaan kiinnittänyt huomiota alaikäisten asemaan vuonna 2021 Suomea koskevissa loppupäätelmissään, joissa komitea ilmaisee huolensa siitä, ettei translapsilla välttämättä tule translain uudistuksen jälkeenkään olemaan pääsyä sukupuolen oikeudellisen vahvistamisen prosessiin. (YK:n ihmisoikeuskomitea 2021, "Concluding observations on the seventh periodic report of Finland".)

Monet kansainväliset ja eurooppalaiset ihmisoikeustoimijat ovat soft law -instrumenteissaan suositelleet alaikäisen sukupuolen vahvistamisen mahdollistamista. Yogakartan 31. periaatteen mukaan valtioiden tulee varmistaa, ettei sukupuolen oikeudellinen vahvistaminen edellytä vähimmäis- tai enimmäisikää. YK:n seksuaali- ja sukupuolivähemmistöasioiden riippumattoman asiantuntijan mukaan valtioiden tulisi varmistaa, että alaikäisillä on mahdollisuus tunnustaa sukupuoli-identiteettinsä (YK:n seksuaali- ja sukupuolivähemmistöasioiden riippumaton asiantuntija 2021, "Reports on Gender: The Law of Inclusion & Practices of Exclusion"). Samaa suosittelevat myös Euroopan neuvoston parlamentaarinen yleiskokous (PACE-päätöslauselma 2048 (2015), "Discrimination against transgender people in Europe", para. 6.2.1.), Euroopan neuvoston ihmisoikeusvaltuutettu (Euroopan neuvoston ihmisoikeusvaltuutettu 2014, "LGBTI children have the right to safety and equality"), Euroopan komissio (EU komissio 2020, "Legal gender recognition in the EU: the journeys of trans people towards full equality") sekä lapsen oikeuksien komitea, kidutuksen vastainen komitea ja useat YK:n erityisraportoijat (Julkilausuma 16 toukokuuta 2017, "Embrace diversity and protect trans and gender diverse children and adolescents").

Johtopäätökset

Lapsen oikeuksien sopimuksessa turvatun lapsen osallisuuden ja itsemääräämisoikeuden huomioiminen hänen kehitystasonsa mukaisesti puoltaa sellaista sääntelyratkaisua, jossa ei aseteta ehdotonta täysi-ikäisyyden edellytystä sukupuolen vahvistamiselle. Alaikäiselle on annettu lainsäädännössä eri tavoin rajoitettuja oikeuksia muun muassa uskontonsa määrittämiseen, nimenmuutokseen ja toisen asteen oppilaitoksen valitsemiseen. Esitysluonnoksessa ei ole esitetty perusteltua syytä, miksi juuri sukupuolimerkinnän muuttaminen edellyttäisi täysi-

ikäisyyttä.

Myös lapsen oikeus parhaaseen mahdolliseen terveydentilaan puoltaa ratkaisua, jossa alaikäisen sukupuolen vahvistaminen mahdollistetaan. Tutkimusten perusteella transihmisten hyvinvointia heikentää nimenomaan sukupuoliristiriita, jota myös väärä juridinen sukupuolimerkintä voi aiheuttaa.

Edellä kuvattujen ihmisoikeusvelvoitteiden ja suositusten perusteella Ihmisoikeuskeskus katsoo, että esitetty sääntelyratkaisu, johon sisältyy ehdoton täysi-ikäisyyden vaatimus, ei ole lapsen oikeuksien mukainen edellytys.

Myös lapsivaikutusten arviointia koskevassa selvityksessä arvioidaan, että ehdotonta täysi-ikäisyyteen asetettavaa ikärajaa ei voida pitää lapsen oikeuksien mukaisena (Koulu 2022). Saman johtopäätöksen ovat tehneet monet kansainväliset ihmisoikeustoimijat, valvontaelimet ja erityisraportoijat.

Tämä tunnustetaan myös hallituksen esityksen luonnoksessa, jossa todetaan, että ”ehdotonta ikärajaa sukupuolen oikeudelliselle vahvistamiselle ei voida pitää täysin sopusoinnussa lapsen oikeuksien kanssa”. Tästä huolimatta luonnoksessa on päädytty ehdottamaan ehdotonta täysi-ikäisyyden vaatimusta. Luonnoksessa todetaan, että ”se, millä edellytyksillä ja menettelyllä sukupuolen vahvistaminen tulisi olla mahdollista lapsille, edellyttää lasten oikeuksien ja yleisperiaatteiden huolellista punnintaa ja sen selvittämistä, miten mahdolliset sääntelymallit kuten erilaiset ikärajat ja lapsen etua turvaavat menettelylliset takeet parhaiten ja mahdollisimman täysimääräisesti toteuttaisivat lapsen oikeuksia ja tukisivat lapsen hyvinvointia eri tilanteissa. Tällainen punninta ei ole kuulunut tämän esityksen valmisteluun, vaan asia edellyttää perusteellista jatkovalmistelua.”

Ihmisoikeuskeskus katsoo, että koska täysi-ikäisyyden edellytys ei yllä kuvattun mukaisesti ja hallituksen esityksen luonnoksessa todetusti ole sopusoinnussa lapsen oikeuksien kanssa, tulee esitettyä lakiehdotusta muuttaa niin, että myös alaikäisillä on tietyin edellytyksin mahdollista vahvistaa sukupuolensa.

Lapsivaikutusten arviointia varten laadittu selvitys alaikäisen sukupuolen vahvistamisesta tarjoaa hyvän ihmisoikeusperustaisen pohjan niiden edellytysten määrittelylle, joiden puitteissa sukupuolen vahvistaminen voisi olla mahdollista alaikäiselle. Siinä on myös esitelty muiden maiden alaikäisiä koskevia sääntelyratkaisuja, joiden pohjalta Suomi voisi harkita omaa sääntelyään. (Koulu 2022.) Myös Ihmisoikeuskeskus on vuonna 2018 tehnyt selvityksen sukupuolen vahvistamisesta (Ihmisoikeuskeskus 2018, ”Sukupuolen oikeudellinen vahvistaminen – Tilanne Suomessa ja lainsäädännön kehityslinjoja Euroopassa”).

Tietoa, jonka pohjalta valmistella täysi-ikäisyysedellytyksen muuttamista, on siis jo olemassa runsaasti. Täysi-ikäisyysedellytyksen muuttamista ei ole tarpeen jättää pois tästä hankkeesta jatkovalmistelua varten.

Mikäli nykyistä esitystä ei kuitenkaan muuteta alaikäisen sukupuolen vahvistamisen mahdollistamiseksi, tulisi hallituksen viipymättä ryhtyä jatkovalmisteluun, jotta

oikeustila saadaan muutettua mahdollisimman nopeasti.

**2. Kommenttinne liittyen hakemukseen ja sen käsittelyyn (2 §).
Kommentteja pyydetään esimerkiksi siihen, onko sukupuolen vahvistamisen hakemusmenettely esitetystä muodostaan toimiva ja tarkoituksenmukainen.**

Ihmisoikeuskeskus pitää myönteisenä sitä, että hakemusmenettely on nopea ja yksinkertainen. Ilmoituspohjainen menettely, jossa ei sovelleta pitkiä harkinta-aikoja, tukee parhaiten henkilön itsemääräämisoikeutta.

3. Kommenttinne liittyen sukupuolen vahvistamisen oikeusvaikutuksiin (3 §). Lausunnoissa pyydetään kiinnittämään erityistä huomiota sellaiseen lainsäädäntöön, jossa sukupuolelle annetaan merkitystä ja jota hallituksen esityksessä ei ole tunnustettu. Lisäksi huomiota pyydetään kiinnittämään säännöksen aiheuttamiin muutostarpeisiin lausunnonantajan toiminnassa/hallinnonalalla.

Ehdotetun lain on esimerkiksi arvioitu mahdollisesti edellyttävän muutoksia vankeus- ja tutkintavankeuslakien säännöksiin vankien sijoittamisesta sekä henkilöntarkastuksista ja päihitteettömyyden valvonnasta. Vastaavia säännöksiä on myös laissa poliisin säilyttämien henkilöiden kohtelusta. Lain on myös arvioitu edellyttävän muutoksia eräisiin rikoslain säännöksiin.

Ihmisoikeuskeskus ei ota kantaa tähän kysymykseen.

4. Kommenttinne liittyen sukupuolen vahvistamisen oikeusvaikutuksiin ja vanhemmuuteen (4 §)

Ihmisoikeuskeskus ei ota kantaa tähän kysymykseen.

5. Kommenttinne liittyen vanhemmuutta kuvaavaan nimikkeen muuttamiseen (5 §). Erityistä huomiota pyydetään kiinnittämään sellaiseen lainsäädäntöön, jossa vanhemmuutta kuvaavaan nimikkeeseen liitetään oikeusvaikutuksia (vanhemmalle itselleen tai tämän lapselle) ja jota hallituksen esityksessä ei ole tunnustettu. Lausunnoissa pyydetään myös kiinnittämään huomiota niihin muutostarpeisiin, joita vanhemmuutta kuvaavan nimikkeen muuttaminen edellyttää esimerkiksi lausunnonantajan tietojärjestelmissä.

Ihmisoikeuskeskus pitää myönteisenä sitä, että henkilö voi hakea vanhemmuutta kuvaavan nimikkeen muuttamista hänen sukupuoltaan vastaavaksi.

6. Kommenttinne liittyen ulkomaisen päätöksen tunnustamiseen (6 §):

Ihmisoikeuskeskus pitää myönteisenä sitä, että sukupuolen vahvistamiseksi tehtävät ulkomaiset päätökset pidettäisiin pätevänä ilman eri vahvistusta, jos

päätöstä tehtäessä henkilö oli kyseisen valtion kansalainen tai hänellä oli asuinpaikka siinä valtiossa, jossa päätös tehtiin.

7. Kommenttinne liittyen lain voimaantuloon ja sen soveltamisen porrastamiseen (8 §):

Ihmisoikeuskeskus ei ota kantaa tähän kysymykseen.

8. Kommenttinne liittyen esityksen pääasiallisiin vaikutuksiin, ml. selvitykseen, joka on laadittu lapsivaikutusarvioinnin tueksi. Lausunnossa pyydetään kiinnittämään huomiota vaikutuksiin, joita lausunnonantaja arvioi esityksestä aiheutuvan toiminnalleen/hallinnonalallaan. Huomiota pyydetään kiinnittämään myös tietojärjestelmiin kohdistuviin muutostarpeisiin sekä muihin tiedonhallintalain 5 §:n 3 momentin kannalta olennaisiin asioihin.

Ihmisoikeuskeskus pitää tärkeänä ja myönteisenä sitä, että lapsivaikutusarvioinnin tueksi on laadittu perusteellinen selvitys lapsia ja nuoria koskevista perus- ja ihmisoikeushuomioista sekä translapsia ja -nuoria koskevasta tutkimuksesta. Tällainen tietoon perustuva päätöksenteko ja huolellinen oikeusperustainen tarkastelu on tärkeää erityisesti näin ihmisoikeusherän kysymyksen kohdalla. Selvitys vaikuttaa huolellisesti laaditulta, ja siinä tehdyt havainnot ehdottoman täysi-ikäisyysvaatimuksen perus- ja ihmisoikeusongelmista vastaavat Ihmisoikeuskeskuksen käsitystä.

Ihmisoikeuskeskus kuitenkin kiinnittää huomiota siihen, että vaikka selvitystä onkin referoitu lapsivaikutusten arvioinnissa, ei selvityksen johtopäätöksillä ole ollut vaikutusta lainvalmistelussa. Ihmisoikeuskeskus pitää valitettavana sitä, että valittu sääntelyratkaisu on ristiriidassa niiden lapsen oikeuksiin perustuvien johtopäätösten kanssa, jotka selvityksessä tehtiin.

Ei riitä, että lapsivaikutuksia arvioidaan, vaan mikäli tietyllä sääntelyllä arvioidaan olevan kielteisiä vaikutuksia lapsen asemaan, tulisi sääntelyratkaisua harkita uudestaan ja pyrkiä muuttamaan sitä lapsen oikeuksia täysimääräisesti turvaavaksi. Lapsivaikutusten arviointia koskevassa osiossa ei ole riittävällä tavalla perusteltu sitä, miksi täysi-ikäisyyden edellytys jätetään muuttamatta huolimatta sen kielteisistä vaikutuksista translapsiin ja -nuoriin.

9. Muut kommentit liittyen hallituksen esitysluonnokseen:

Sukupuolen vahvistamisen täysi-ikäisyysedellytykseen kiinnitetään huomiota perustuslainsäätämisyjärjestystä koskevassa osiossa, jossa myös käydään läpi olennaisimmat kansalliset ja kansainväliset velvoitteet asiaan liittyen. Täysi-ikäisyysedellytystä ei kuitenkaan arvioida perusoikeuksien rajoitusten ja niiden hyväksyttävyyden näkökulmasta. Ihmisoikeuskeskus katsoo, että hallituksen esityksessä olisi ollut aiheellista myös arvioida, onko kyseessä hyväksyttävä ja oikeasuhtainen alaikäisen perusoikeuksien rajoitus.

Perustuslain 6 §:n syrjintäkielto tekee ikärajojen säätämisestä jo lähtökohtaisesti perusoikeusherkkää. Perustuslakivaliokunnan lausuntokäytännön mukaan ikärajojen asettaminen ei sinänsä ole perustuslain kannalta arveluttavaa, mutta sille pitää olla esitettävissä jokin perusoikeusjärjestelmän kannalta hyväksyttävä syy. Syyn hyväksyttävyyttä arvioitaessa tulee erityisesti huomioida normatiivinen näkökulma, erityisesti perusoikeusjärjestelmä, erottelun perusteluiksi esitetyt tosiasiat ja tosiasialliset mahdollisuudet saavuttaa ehdotetulla erottelulla sääntelylle asetetut päämäärät. (PeVL 44/2010 vp.) Jos perusoikeuksia rajoitetaan, rajoituksen on perustuttava lakiin, oltava tarkkarajainen, oikeassa suhteessa tavoiteltuun päämäärään, välttämätön hyväksyttävän tarkoituksen saavuttamiseksi sekä sopuinnassa Suomea sitovien kansainvälisten ihmisoikeusvelvoitteiden kanssa. Lisäksi rajoituksesta säädettäessä on huolehdittava riittävästä oikeussuojakeinoista. (PeVM 25/1994 vp.)

Täysi-ikäisyyden edellytys saattaa olla syrjivä perustuslain 6 §:n 2 momentin nojalla ja rajoittaa lapsen oikeuksien sopimuksen sekä muiden kansainvälisten instrumenttien lisäksi myös perustuslaissa suojattuja perusoikeuksia. Täysi-ikäisyysedellytyksen normatiivisen näkökulman tarkastelussa merkittäviä ovat erityisesti perustuslaissa turvattu lasten kohteleminen tasa-arvoisesti yksilöinä (PL 6 § 3 mom.), oikeus elämään sekä henkilökohtaiseen vapauteen ja koskemattomuuteen (PL 7 §) sekä oikeus yksityiselämän suojaan (PL 10 §). Perustuslain mukaan lapsia on kohdeltava tasa-arvoisesti yksilöinä – sekä suhteessa aikuisväestöön että keskenään yhdenvertaisesti – ja heidän tulee saada vaikuttaa itseään koskeviin asioihin kehitystään vastaavasti (HE 309/1993 vp.). Henkilökohtainen vapaus on luonteeltaan yleisperusoikeus, joka suojaaa ihmisen fyysisen vapauden ohella myös hänen tahdonvapauttaan ja itsemääräämisoikeuttaan. Yksityiselämän suojan lähtökohtana puolestaan on, että yksilöllä on oikeus elää omaa elämäänsä ilman viranomaisten tai muiden ulkopuolisten tahojen mielivaltaista tai aiheetonta puuttumista hänen yksityiselämäänsä. Siihen kuuluu muun muassa yksilön oikeus määrätä itsestään ja ruumiistaan. (HE 309/1993 vp.)

Esitysluonnoksessa täysi-ikäisyysedellytystä on perusteltu sillä, että se on voimassa oleva sukupuolen vahvistamisen edellytys, jonka muuttaminen ei ole osa esitystä. Perustuslainsäätämisyjärjestystä koskevassa osiossa todetaan myös, ettei täysi-ikäisyyden edellyttämisellä muuteta oikeustilaa. Voimassa olevan translain esitöissä täysi-ikäisyyden edellytystä perustellaan seuraavasti: ”hakijan tahdon vakauden varmistamiseksi edellytettäisiin sitä, että hän on saavuttanut täysi-ikäisyyden. Koska pysyvää transseksuaalisuutta ei ainakaan toistaiseksi ole mahdollista diagnosoida lapsuusiässä, ei tässä iässä ryhdytä sukupuoleen kuulumisen muuttamiseen tähtääviin lääketieteellisiin toimenpiteisiin. Samoin nuoruusiässä sukupuoli-identiteetti saattaa muuttua äkillisestikin.” (HE 56/2001 vp.)

Kyseinen perustelu pohjaa kahteen seikkaan: ensinnäkin esitöissä katsotaan, että alaikäisyydestä johtuen ei voida varmistua tahdon vakaudesta, toiseksi esitöissä huomioidaan, että lääketieteellisestä diagnostiikasta johtuvista syistä tulee myös oikeudellisessa prosessissa edellyttää täysi-ikäisyyttä. Koska uudessa translaissa aiotaan erottaa lääketieteellinen ja oikeudellinen prosessi toisistaan, ei

jälkimmäinen peruste enää sovellu. Uudistus muuttaa siten täysi-ikäisyyshedellytyksen perusteita. Tästä syystä on tarkasteltava, onko aiemmin hyväksyttävälle perusoikeusrajoituksille edelleen hyväksyttäviä syitä. (PeVM 25/1994 vp.)

Toisaalta tahdon vakautta koskevalle perustelulle ei ole nykytiedon valossa riittävää tutkimuksellista pohjaa. Koulun selvityksen mukaan murrosiässä alkavat tai silloin pahenevat sukupuoliristiriidat ovat usein pitkäaikaisia, minkä lisäksi tutkimusten perusteella ei ilmene tahdon vakauden näkökulmasta erityisen selkeitä perusteita nimenomaan 18 vuoden ikärajalta (Koulu 2022). Ei voida siten sanoa, että perusteluissa on esitetty nykytiedon valossa sellaisia tosiasioita, jotka oikeuttaisivat kaikissa tilanteissa täysi-ikäisyyteen perustuvan erottelun sukupuolen vahvistamisessa. Täysi-ikäisyyshedellytys ei turvaa tahdon vakautta, mistä syystä erottelu alaikäisten ja täysi-ikäisten välillä ei turvaa sitä päämäärää, jota varten ikäraja on asetettu.

Voidaan lisäksi kysyä, missä määrin tahdon vakauden suojaaminen on tärkeämpää kuin lapsen tai nuoren senhetkisen elämäntilanteen helpottaminen ja sukupuoliristiriidan vähentäminen. Detransitio ei ole erityisen yleinen ilmiö, eikä sen mahdollisuudelta suojaaminen saa johtaa suhteettomiin edellytyksiin, jotka heikentävät translasten ja -nuorten hyvinvointia.

Oikeudellisen sukupuolimerkinnän takaisin muuttaminen on lisäksi sinänsä yksinkertainen prosessi, joka ei tulevassa lainsäädännössä ole myöskään kytketty lääketieteellisiin korjaushoitoihin. Tämä tarkoittaa käytännössä sitä, ettei sukupuolen vahvistamisella ole sellaisia peruuttamattomia seurauksia, joilta alaikäistä tarvitsisi suojata.

Valmistelun yhteydessä voidaan helposti selvittää sellaisten maiden, joissa alaikäisten sukupuolen vahvistaminen on jo vuosia ollut mahdollista (kuten Norjan) kokemuksia siitä, onko täysi-ikäisyyshedellytyksestä luopuminen johtanut lisääntyneisiin detransitioihin, ja mikä merkitys näillä mahdollisilla vaikutuksilla on kokonaisuudessaan ollut.

Ihmisoikeuskeskus arvioi, että voimassa olevan translain täysi-ikäisyyshedellytykselle antamat perustelut eivät välttämättä enää ole perusoikeuksien rajoitusedellytysten mukaiset: osin perusteet vanhentuvat translain uudistamisen myötä, ja osin ne perustuvat oletuksiin, jotka eivät nykytiedon mukaan vaikuta pitävän paikkansa. Ikärajalta ei saavuteta sille asetettuja päämääriä tahdon vakauden suojaamisesta. Ottaen huomioon, miten merkittävästä henkilön yksityiselämän suojan ja henkilökohtaisen koskemattomuuden piiriin kuuluvasta seikasta on kyse, ei translasten ja -nuorten perusoikeuksiin kohdistuva rajoitus mahdollisesti täytä nykyisillä perusteilla oikeasuhtaisuuden vaatimusta.

Sirpa Rautio
johtaja

Elsa Korkman
Nuorempi asiantuntija